

Research Paper

Analysis of the Foreign Policy of Ahmad Ghavam

Mohammad Reza Rouhani¹, Maghsood Ranjbar^{*2}, Alireza Amini³

1. PhD student in political science, Qom branch, Islamic Azad University, Qom, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Political Science, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran.
3. Assistant Professor, Department of Political Science, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran.

ARTICLE INFO

PP: 465-476

Use your device to scan and
read the article online

Keywords: *Foreign
Policy, Ahmad Ghavam,
Positive Balance Policy*

Abstract

In this article, we discussed and analyzed the foreign policy of Ahmad Ghavam in 5 periods of the army, two periods during the time of Ahmad Shah Qajar and three periods during the period of Mohammad Reza Shah Pahlavi. And based on the evidence we saw in the 5 Ghavam cabinets, we can say that Ghavam's foreign policy is not a positive balance, as Dr. Yavand Abrahamian said in the book *Iran between Two Revolutions*, but Ahmad Ghavam is part of the third force. Since the first government in June 1300, Ghavam has looked at the newly emerging power of the 20th century, the United States of America, and gives the concession of North oil to the American company Stide Oil. He invites friends. In 1321, a group of American military advisers brought Colonel Schwarzkopf to Iran to organize the Iranian Gendarmerie and Police. In 1324 to 1326, the fourth government of Ghavam was formed. He helped the American government to evacuate Iran from the forces of the Soviet Red Army.

Citation: Rouhani, M.R., Maqsood Ranjbar, M., Amini, A. (2024). **Analysis of the foreign policy of Ahmad Ghavam.** *Geography (Regional Planning)*, 13(50), 465-476
DOI: 10.22034/jgeoq.2024.226223.2417

*** Corresponding author:** Maghsood Ranjbar, **Email:** maghsoodranjbar@gmail.com

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

From the point of view of some political science experts and historians of contemporary Iranian history, Ahmad Qavam's foreign policy in his five terms as prime minister has been a policy of positive balance. In this research, the foreign policy of Ahmad Qavam is examined in 5 periods of the army, 2 periods during the time of Ahmad Shah Qajar and 3 periods during the period of Mohammad Reza Shah Pahlavi. And with the reasons of the evidence in the 5 Qavam cabinets, it can be said that Qavam's foreign policy is not a positive balance; Rather, it is part of the third force. And this is evident by looking at the emerging power of the 20th century, that is, the United States of America, from the first government in June 1300 to receiving help from America to evacuate Iran from the forces of the Soviet Red Army in the fourth government in 1324 to 1326.

The purpose of this research is to examine the foreign policies of Ahmad Qavam in 5 cabinets from the Qajar era to the Pahlavi period and present the existing views.

Methodology

This research examines Ahmad Qavam's foreign policy based on realist theories in the 3 axes of statecraft, self-help survival, and the theory of the third world on the scale of Iran and the world. Therefore, by presenting definitions of the third force in the specific and general sense and by analyzing the political currents from the time of the beginning of the third force in Iran, i.e. the time of Naser al-Din Shah to Mohammad Reza Pahlavi, it examines the foreign policy of Ahmad Qavam until his death.

Results and Conclusion

In this research, the foreign policy of Ahmad Qavam was investigated in 5 periods of the army, 2 periods during the time of Ahmad Shah Qajar and 3 periods during the period of Mohammad Reza Shah Pahlavi. By observing 5 cabinets, it can be said that Qavam's foreign policy is not a positive balance and the following reasons show that Ahmad Qavam is part of the third force:

1. Qavam from the first government in June 1300, looking at the emerging power of the 20th century, the United States, and gives the North oil privilege to the American company, and

invites the financial affairs expert to settle Iran's chaotic economic situation.

2. In 1321, he brought a group of American military advisers to Iran to organize the gendarmery and police. In 1324 to 1326, when the fourth Qavam government was formed, it helped the American government to evacuate Iran from the forces of the Soviet Red Army, and the American government supported the Iranian government against the Soviet Union government in the United Nations Security Council.

3. In July 1331, Qavam became the prime minister with the support of the American ambassador

The policy of the third force starts from the era of Amir Kabir and continued until the era of Pahlavi II. Followed by some politicians: Amir Kabir - Reza Shah - Mohammad Reza Pahlavi - Ahmad Qavam - Razm Ara - Dr. Mossadegh - Khalil Maleki.

The third force policy was not successful in Iran, and the roots of the failure of the third force policy in Iran can be mentioned as follows:

1. Amir Kabir started reforms during his short term as the great leader, which led to his murder with the conspiracy of corrupt Qajar courtiers, and Amir Kabir's reforms failed.

2. Reza Shah Pahlavi reigned for 16 years, he made many reforms, in foreign policy towards the end of his reign, he tended towards Hitler's Germany because he was afraid of the communist regime and he was afraid of the British government. In September 1320, the Soviet and British armies attacked. It led Reza Shah to resign and leave Iran, and his reforms were stopped.

3. Ahmad Qavam became the prime minister of Iran for 5 terms. There were 2 periods during the reign of Ahmad Shah Qajar and 3 periods during the reign of Muhammad Reza Pahlavi. He preferred America, the emerging power of the 20th century, in foreign policy. He agreed in 4 cabinets and became the prime minister in July 1331 with the support of the American ambassador and faced Mossadegh and Kashani and was defeated. Because he did not evaluate correctly, he considered his own power more than Mossadegh and underestimated the power of Mossadegh and the National Front.

4. Timsar Razmara became the prime minister in July 1329, with America, the Soviet Union and the Tudeh party supporting him; His enemies were the Shah and the court, Mossadegh and the

National Front, and the devotees of Islam and Kashani. He could implement good reforms in Iran, but Kashani and the devotees of Islam physically eliminated him and he was assassinated.

5. Khalil Maleki, an Iranian leftist intellectual, was a symbol of the third force in Iran, he was imprisoned during the two governments of Reza Shah and Mohammad Reza Shah. His politics did not reach.

References

1. Abrahamian, Yaravand; Iran between two revolutions; Ney publication [In Persian].
2. Behnoud, Massoud; From Seyyed Zia to Bakhtiar; Donyaye Danesh publication. [In Persian].
3. Ghavam, Abdul Ali; principles of foreign policy and international policy; SAMT publication [In Persian].
4. Katoozian, Hodayun; Khalil Maliki's political memoirs; Entezar publication. [In Persian].
5. Mahdavi, Abdolreza (Hoshang); Iran's foreign policy during the Pahlavi era; Peykan publication. [In Persian].

فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)

دوره ۱۳، شماره ۵۰، بهار ۱۴۰۲

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳
Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

مقاله پژوهشی

تحلیل سیاست خارجی احمد قوام

محمدرضا روحانی - دانشجوی دکتری علوم سیاسی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران.

مقصود رنجبر* - استادیار، گروه علوم سیاسی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران

علیرضا امینی - استادیار، گروه علوم سیاسی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
شماره صفحات: ۴۶۵-۴۷۶ از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید 	در این مقاله سیاست خارجی احمد قوام در ۵ دوره ارتش دو دوره در زمان احمدشاه قاجار و سه دوره در دوران محمدرضا شاه پهلوی بحث و بررسی نمودیم. و با دلایل شواهد که در ۵ کابینه قوام دیدیم می‌توان گفت سیاست خارجی قوام موازنه مثبت نیست که دکتر یارواند آبراهامیان در کتاب ایران بین دو انقلاب گفته بود نیست بلکه احمد قوام جزء نیروی سوم می‌باشد. قوام از اولین دولت در خرداد ۱۳۰۰ خورشیدی نگاه به قدرت نو ظهور قرن بیستم یعنی ایالات متحده آمریکا داشته است و امتیاز نفت شمال را به شرکت آمریکایی استاید اوایل می‌دهد دکتر میلسپو آمریکایی که کارشناس امور مالی بری سرو سامان دادن به اوضاع نابسامان اقتصادی ایران را به ایران دعوت می‌کند. در سال ۱۳۲۱ خورشیدی از مستشاران نظامی آمریکایی برای سرو سامان دادن به ژاندارمری و شهربانی ایران سرهنگ شوارستکف را به ایران می‌آورد. در سال ۱۳۲۴ تا ۱۳۲۶ که دولت چهارم قوام تشکیل شد. برای تخلیه ایران از قوای ارتش سرخ شوروی دست کمک به دولت آمریکا داد.
واژه‌های کلیدی: سیاست خارجی، احمد قوام، سیاست موازنه مثبت	

استناد: روحانی، محمدرضا؛ رنجبر، مقصود؛ امینی، علیرضا (۱۴۰۲). تحلیل سیاست خارجی احمد قوام فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۳(۵۰). صص: ۴۶۵-۴۷۶

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.226223.2417

مقدمه

در این مقاله می‌پردازیم به تحلیل سیاست خارجی احمد قوام بعضی از کارشناسان علوم سیاسی و مورخان تاریخ معاصر ایران عقیده دارند سیاست خارجی احمد قوام در پنج دوره نخست وزیری او سیاست موازنه مثبت بوده است که یکی از این مورخان دکتر یارواند آبراهامیان می‌باشد که در کتاب ایران بین دو انقلاب ذکر نموده است درباره قوام. اینجانب با شواهد که از کارهای قوام در سیاست خارجی که پنج دولت انجام داده است می‌توان گفت احمد قوام در سیاست خارجی خود جزء نیروی سوم بوده است.

چارچوب نظری

نظریه واقع گرایی

رئالیسم در شکل کلاسیک در اثر توسیدید یعنی «جنگ پلوپونز» (بیست و هفت قرن پیش) منعکس شده است. این سنت را در عصر مدرن در اروپا کلازویتز (درباره جنگ) لئوپولد رنک (اولویت سیاست خارجی)، فردریک مائیک (دلیل وجود دولت) دنبال کردند و در آمریکا محققان و سیاستمدارانی مانند هانس مورگنتا، هنری کسینجر و جرج کنان به ارائه نظریه و بحث در اطراف آن پرداختند (قوام، ص. ۳۵۶)

رئالیست‌ها (واقع گرایان)

دولت‌ها را بازیگران اصلی صحنه سیاست بین‌المللی تلقی کرده‌اند که بر اساس سایر بازیگران مانند شرکت‌های چند ملیتی و به طور کلی سازمان‌های غیر حکومتی در چهارچوب روابط میان دولت‌ها عمل می‌کنند، آنها ضمن تأکید بر قدرت و منافع ملی، بر این اعتقادند که اصولاً از بین بردن گزینه قدرت صرفاً یک آرمان است و مبارزه بر سر قدرت در محیط فاقد اقتدار مرکزی صورت می‌گیرد. برخی از رئالیست‌ها میان سیاست خارجی و داخلی تفکیک قائل می‌شوند زیرا سیاست خارجی ددر محیط فاقد اقتدار مرکزی عمل می‌کند، در حالی که سیاست داخلی در فضای نظم و قاعده و وجود اقتدار مرکزی صورت می‌پذیرد (قوام، ص. ۳۵۷)

رئالیست‌ها ضمن تأکید بر موضوع امنیت معتقدند که چنانچه دولتی نمی‌تواند امنیت خود را حفظ کند، قادر به انجام هیچ کاری نخواهد بود. تحت این شرایط نیروی نظامی کارآمد برای حمایت از دیپلماسی، سیاست خارجی، و در نهایت تأمین امنیت ضروری است. در مقایسه با توانایی‌های نظامی، توانایی اقتصادی نقش کمتری را در امنیت ملی ایفا می‌کند. طرفداران این دیدگاه بر این نظرند که تجربه تاریخی نشان دهنده آن است که انسان‌ها برحسب طبیعت خویش خودخواه و دارای نقاط ضعفی هستند که سبب نا کارایی آنان می‌شود، براساس این رویکرد از آنجا که نمی‌توان از طریق سازمان‌های بین‌المللی و حقوق بین‌الملل صلح برقرار کرد، بنابراین می‌باید از تمهیداتی چون موازنه قدرت و بازدارندگی بهره جست. در بسیاری از موارد به هم خوردن موازنه قدرت باعث بروز جنگ در سیاست بین‌المللی می‌شود.

بنابراین اگر همه دولت‌ها در صدد به حداکثر رسانیدن قدرت خویش باشند ثبات و در نتیجه موازنه قدرت برقرار خواهد شد تحت این شرایط نظام اتحادهای سیال می‌تواند تسهیل کننده این وضعیت باشد. بر این اساس با وجود آنکه فراهم کردن متحدین و ایجاد اتحاد برای بالا بردن سطح توانایی‌ها ضروری است، لکن نباید وفاداری متحدین را مسلم فرض کرد (قوام، ص. ۳۵۸)

در این مدل آنچه در درون دولت‌ها می‌گذرد برای سایر بازیگران اهمیتی ندارد؛ زیرا هر دولتی جهان کوچک خود را داراست. این توپ‌ها با وزن و رنگ متفاوت به هنگام حرکت در سطح میز با یکدیگر در تعاملند.

در شرایط عادی هر توپ هویت مستقل خود را حفظ می‌کند لکن در حین حرکت و بر اساس موقعیت و عملکرد سایر توپ‌ها (دولت‌ها) استقلال عملش محدود می‌شود (قوام، ص. ۳۵۸).

محورهای اصلی رئالیسم

محورهای اصلی رئالیسم را می‌توان در دولت سالاری، بقاء و خودیاری خلاصه کرد:

دولت سالاری

از منظر رئالیسم مفهوم دولت با به کار بردن زور همراه است که تعریف ماکس وبر گویای این وضعیت می باشد. بر این اساس دولت عبارت است از انحصار به کار بردن مشروع نیروی فیزیکی در قلمرو خاص، به این ترتیب در چنین فضای مشخصی دولت از اقتدار عالیه برای وضع و اجرای قوانین برخوردار است. در واقع این خود مبنای قرارداد نا نوشته میان افراد و دولت به شمار می رود. به تعبیری می توان گفت که در اینجا آزادی با ایجاد و تضمین امنیت معامله می شود. بر پایه این استدلال وقتی امنیت حاصل شد، جامعه مدنی مفهوم پیدا خواهد کرد، لکن در نبود امنیت، هنر، فرهنگ و جامعه معنای خود را از دست خواهند داد به همین دلیل اولین اقدام رئالیسم سازماندهی داخلی قدرت است.

در حالی که دولت در سطح داخل قادر به اعمال اقتدار است، در سطح خارجی در یک نظام فاقد اقتدار مرکزی با سایر دولت ها در همزیستی به سر می برد. در چنین شرایطی دولت ها برای تأمین امنیت، بازار و جزء اینها با یکدیگر به رقابت می پردازند. ماهیت چنین رقابتی براساس بازی با حاصل جمع صفر تبیین می گردد. بر پایه استدلال مزبور، منطق رقابتی سیاست قدرت، از ایجاد توافق در زمینه اصول و هنجارهای جهانی پیشگیری می کند.

به هرحال از نظر رئالیست ها دولت ها تنها مجموعه های ارضی نمی باشند، بلکه هویت این واحدها براساس خون و تعلقات شکل می گیرد. از این رو امکان دارد بسیاری از گروه های غیر دولتی و بازیگران غیر حکومتی بر حسب کارکردهایی خاص و تحت شرایط ظهور یافته، یا ناپدید شوند؛ درحالی که دولت ها همچنان انحصار نیروی نظامی را در اختیار خویش دارند و به عنوان داور نهایت تلقی می شوند (قوام، ص ۳۵۹).

اصل بقاء

بقاء پیش شرط حصول بر کلیه هدف های ملی تلقی می شود. خواه این گونه هدف ها در جهت کسب قدرت باشد یا حفظ استقلال. در این مورد گاهاً رئالیست ها با اعتقاد به نوعی ماکیاولیسم (هدف وسیله را توجیه می کند) به موضع بقاء برخورد می کنند؛ زیرا تحت این شرایط دولت ها مجازند برای حفظ خویش حتی موجودیت سیاسی را به مخاطره افکنند، چنین برخوردی سبب گردیده است تا در اغلب موارد رئالیست ها به واسطه عدم توجه به اصول اخلاقی مورد سرزنش و انتقاد قرار گیرند. گاه رئالیست های معاصر اینگونه استدلال می کنند که آن سلسله قواعد اخلاقی و سیاسی که در سیاست های اخلاقی داخلی به کار برده می شوند، لزوماً قابل اطلاق در عرصه سیاست بین المللی نمی باشد (قوام، ص ۳۵۹).

هنری کسینجر صاحب نظر روابط بین الملل و وزیر خارجه آمریکا در دوران ریاست جمهوری نیکسون بر این باور بود که مسئولیت اولیه و غایی هر دولت بقاء آن است، به گونه ای که به هیچ وجه نمی توان برسد آن مصالحه کرد و یا آن را در معرض خطر قرارداد. در برخی از موارد به مسئولیت مزبور رنگ و لعاب اخلاقی داده شده که این خود می تواند توجیهی برای نقض قوانین جنگ تلقی گردد؛ برای مثال ایالات متحده آمریکا در بمباران هسته ای ژاپن در سال ۱۹۴۵ از چنین توجیهی بهره گرفت.

اصل خودیاری

براساس این اصل برای بقاء خویش به هیچ وجه نمی توان به ضمانت دولت دیگری متکی بود. در سیاست بین الملل ساختار نظام اجازه دوستی و اعتماد را نمی دهد. در نبود یک حکومت جهانی ما در یک حالت مبهم و نا مشخص به سر می بریم بر مبنای این اصل همزیستی از طریق حفظ موازنه قدرت حاصل می شود. در شرایطی که دولت واقع گرا درصدد کسب منافع بیشتر به دیگران باشد، همکاری محدود در تعاملات بین المللی ممکن خواهد بود. برخی از رئالیست ها معتقدند که در یک نظام خودیاری، موازنه قدرت حتی در نبود یک سیاست آگاهانه و برنامه ریزی شده نیز ظاهر خواهد شد.

آنان بر این اعتقادند که موازنه قدرت لزوماً نشان دهنده یک وضع با ثبات نیست. موازنه قدرت می تواند بر اثر وقوع جنگ و یا دگرگونی مسالمت آمیز به هم خورده، موازنه های جدیدی حاصل شوند.

هرچند برخی از رئالیست های معاصر معتقدند که رژیم ها می توانند تحت شرایطی خاص همکاری را تسهیل کنند و از این جهت با لیبرال ها هم رأیند، در عین حال معتقدند که بسیار دشوار است که بتوان در یک نظام خودیاری به همکاری دست یافت و آن را حفظ نمود.

در اینجا ضروری ست به تصاویر گوناگون از رئالیسم اشاره کنیم. رئالیسم ساختار اولیه که در متفکرینی مانند توسیدید (جنگ پلوپونز) (قوام، ص. ۳۶۰) و مورگنتا (سیاست میان ملت ها) منعکس است، بر این امر تأکید می‌ورزد که سیاست بین الملل از مبارزه بی امان و بی انتها برای کسب قدرت نشأت می‌گیرد که ریشه در طبیعت انسان دارد. بر این اساس برای عدالت، قانون و جامعه باید حد مشخصی را در نظر گرفت. در دومین تصویر از این رویکرد به رئالیسم تاریخی یا عملی موسوم است و در کارهای افرادی مثل ماکیاولی (شهریار) و کار (بحران بیست ساله) مشاهده می‌شود، معتقد است که به طور کلی از سیاست‌ها تبعیت می‌کند و مهارت غایی نخبگان سیاسی سازواری و انطباق با هیأت‌های قدرت سیاسی در حال تغییر در سیاست خارجی است.

در سومین تصویر، که به رئالیسم ساختاری معاصر موسوم است، با نام افرادی مانند والتز (نظریه سیاست بین الملل) (قوام، ص. ۳۶۰) برخورد می‌نماییم که معتقد است علت بروز ترس، حسادت، سوء ظن و نا امنی در سیاست بین الملل از طبیعت انسان نشأت نمی‌گیرد، بلکه عمدتاً به نظام فاقد اقتدار مرکزی مربوط می‌شود.

بر این اساس تعارض می‌تواند حتی در شرایطی که بازیگران سوء نیتی نسبت به یکدیگر نداشته باشند، ظهور پیدا کند.

نظریه نیروی سوم

نیروی سوم در مقیاس جهانی (قوام، ص. ۳۶۰)

۱. نظریه نیروی سوم در کلی‌ترین وجه خود جهان را به سه بخش تقسیم می‌کند: بلوک غربی، بلوک شرقی و کشورهایی که امروز به جهان سوم شهرت یافته‌اند. واقعیت یافتن این پیش‌بینی آن قدر بدیهی است که نیازی به تأکید ندارد. اما اشاره‌ای به اهمیت «حفظ شخصیت و هویت ملی و اجتماعی» نکته‌ای است که هنوز هم به درستی درک نشده است.

ب. در داخل بلوک غربی تمایلاتی موجود است که یکپارچگی صوری آن را برهم خواهد زد و در بسیاری از وجوه سیاست داخلی و بین‌المللی راه اروپای غربی را از ایالات متحده آمریکا مشخص و متمایز خواهد ساخت. این تمایل را ملکی نیروی سوم در اروپا، به «معنای اعم» آن می‌خواند و تحقق تاریخی پاره‌ای از وجوه آن را در حوادث سی سال اخیر و به ویژه تشکیل بازار مشترک اروپا می‌توان یافت.

ج. در داخل اروپای غربی - یعنی در دل نیروی سوم اروپایی به معنای اعم - تمایلاتی موجود است که ملکی آن را نیروی سوم اروپایی به معنی اخص نام می‌نهد. تناسب این پیش‌بینی‌ها با واقعیت تاریخی بیست سال اخیر و دورنمای حوادث سال‌های آینده، در اروپا، نیازی به تفصیل و تفسیر ندارد.

د. در داخل بلوک شوروی نیز تمایلات مشابهی وجود دارد. اما چنین تمایلاتی به وسیله شوروی به شدت سرکوب می‌گردند. نمونه‌های بارز و برجسته این سرکوبی بعدها در مجارستان و چکسلواکی دیده شد و لهستان زودتر از همه نزدیک بود به چنان سرنوشتی دچار شود ولی با این اوصاف همان لهستان و مجارستان نیز تا کنون موفق شده‌اند که آهسته آهسته در این راه گام‌هایی بردارند. در آن زمان، هیچ کس در جهان نمی‌دانست که روابط واقعی چین و شوروی از چه قبیل است. گذشته از این، رومانی، آلبانی و (برخلاف ظواهر) ویتنام و کره شمالی نیز به اشکال مختلف و درجات گوناگون، اکنون مقام و موقعیت دیگری دارا می‌باشند (کاتوزیان، ص. ۱۵۶).

ه. نیروی سوم به معنای اعم آن در کشورهای استعماری و نیمه استعماری به صورت نهضت‌های ملی و ضد استعماری تجلی می‌کند، که از سویی خواهان انهدام و امحای استعماری و شبه استعمار است، و از سوی دیگر به هیچ وجه حاضر نیست که تسلط شوروی را جانشین تسلط کشورهای غربی سازد.

و. در داخل همین کشورها - که امروز جهان سوم شهرت دارند - تمایلی وجود دارد که در عین پشتیبانی از نهضت‌های ملی و ضد استعماری، و کوشش برای اکتساب و حفظ استقلال و حیثیت سیاسی کشور خود از هر دو بلوک بین‌المللی، خواهان تغییر رژیم داخلی کشور، برچیدن روابط استعماری، پیشرفت اقتصادی-اجتماعی، و تأمین حقوق و حیثیت انسانی - اعم از سیاسی و اقتصادی - برای توده‌های محروم است.

به عبارت دیگر، این یکی از تمایلات ملی است که فقط به تأمین استقلال سیاسی-اقتصادی کشور از قدرت‌های خارجی بسنده نمی‌کند، و با اعتقاد به اصول و آرمان سوسیالیستی راه حل اجتماعی خاص خود را برای تحقق بخشیدن به آن آرمان‌های

سوسیالیستی از بطن تاریخ و فرهنگ خود پیدا می‌کند. این تمایل را ملکی نیروی سوم به معنای اخص آن (ولی این بار در رابطه با کشورهای جهان سوم) می‌نامد (کاتوزیان، ص. ۱۶۰).

ما ویژگی این «نیروی سوم به معنای اخص» در کشورهای جهان سوم را در سطور زیر، در ضمن بررسی معنی و مفهوم آن در مورد خاص ایران، با تفصیل بیشتری تشریح خواهیم کرد.

نیروی سوم در ایران

با توجه به توضیحاتی که در صفحات بالا (در بند «ه» و «و» دادیم) (کاتوزیان، ص. ۱۵۶) نیروی سوم در ایران به معنای اعم آن، نهضت ملی ایران و مظهر این نیرو شخص دکتر مصدق است؛ و به معنای اخص آن، تمایلات خاص روشنفکری و توده ای در داخل نهضت ملی است که می‌خواهد پس از پیروزی‌های نخستین نهضت ملی، جنبش انقلابی ملت ایران را به نهضتی برای استقرار سوسیالیسم ایرانی، اما براساس سوابق تاریخی، واقعیات فرهنگی و اجتماعی و موقعیت زمانی و مکانی ایران تنظیم شده باشد تبدیل کند. این نهضت مرکب از نیروها و تمایلاتی است که نگارنده این سطور در جای دیگری (و در رابطه با واقعیات فعلی ایران) آنان را «ملیون چپ» نامیده است.

الف: نیروی سوم به معنای اعم (کاتوزیان، ص. ۱۵۶)

نیروی سوم ایران به معنای اعم آن همه کسانی را که برای کسب استقلال سیاسی و اقتصادی کشور مبارزه می‌کنند و در این کوشش اتکایی جز به ملت ایران ندارند، در بر می‌گیرند.

نیروی سوم ایرانی، نهضت ملی ایران و مظهر آن، شخص دکتر مصدق است. مصدق به عنوان علامت و نشانه نیروی سوم به معنای اعم آن، بارزترین، آگاه‌ترین و حضورش شخصیتی است که تاریخ معاصر ایران در مقابل توسعه طلبان، از هر نوع می‌شناسد.

و یکی از تجلیات این نیروی سوم که تمایلات گوناگون نیروی سوم ایرانی (هم به معنای اعم، و هم به معنای اخص آن) همه در آن شرکت کردند، مسأله قرضه ملی بود.

قرضه ملی یکی از مظاهر نیروی سوم بود.

یکی از عناصر مهم این نهضت ضد استعماری - این نیروی سوم به معنای اعم - در ایران توده‌هایی از ملت ایرانند که نسبت به دیانت اسلام و مذهب شیعه تعهد خاصی دارند (کاتوزیان، ص. ۱۵۶).

علاوه بر این، همگامی و همراهی با این قشر خاص از مردم زحمت کش ایران، حتی در مراحل بعدی جنبش انقلابی (یعنی در آنگاه که مسأله استقرار برنامه نیروی سوم به معنای اخص آن موضوع روز می‌شود) غیر ممکن نیست.

زیرا که «اسلام بیشتر از هر مذهبی با اصول عدالت اجتماعی سوسیالیسم تطابق دارد» اما همان طوری که هر که نام خود را سوسیالیست یا مارکسیست گذاشت یا به چنین حزبی پیوست، الزاماً نماینده آرمان‌ها، اصول و روش‌های این جهان بینی نیست. بر همان قیاس هم هرکه ادعای مسلمانی کرد یا حتی در کسوت روحانیت در آمد و به این مقام و عنوان شناخته شد الزاماً به نیروهای ملی وابسته نیست، و چه بسا که این نیروها را بکوبد.

این امید فقط هنگامی می‌توانست به حقیقت پیوندد که رهبری نهضت ملی ایران به اختتام مرحله ضد استعماری مبارزه، و تثبیت استقلال و حاکمیت ملی ایران توفیق می‌یافت. اما به دلایل گوناگون - که از آن جمله پاره ای از اشتباهات تاکتیکی خود آن رهبری بود - کار به جایی نرسید.

ب: نیروی سوم به معنای اخص (کاتوزیان، ص. ۱۶۰)

این همان نیروی سوم به معنای اخص آن است که پایه و مبنای علمی و عملی استنباط و ابداع ویژه ملکی را از سوسیالیسم ایرانی را تشکیل می‌دهد. این نیرو، جزء عمده ای از نهضت ملی ایران است و در داخل جبهه ملی قرار دارد. جبهه ملی (در مجموع) جاسوس امپریالیسم است، نه نماینده (فئودال‌ها)، نه حتی تجلی خواست‌های «بورژوازی و پتی بورژوازی»، زیرا از بسیاری از مسائل دیگر که بگذریم، جبهه ملی حزب نیست که نماینده این یا آن طبقه واقعی یا خیالی باشد.

نیروهای اصلی تشکیل دهنده این نهضت پیشرو و صاحب مکتب ایرانی (یعنی نیروی سوم به معنای اخص) توده‌های زحمتکش و محروم ملت ایران و رهبری آن با همه کسانی است که اصالت این نیرو را تشخیص داده اند و ضرورت پرورش علمی و عملی آن را درک می‌کنند.

حزب توده که در ابتدا پایگاهی توده ای داشت و حتی برای ترقی خواهانی که عضو آن حزب هم نبودند، نقطه امیدی به شمار می‌آمد «به وظیفه تاریخی که بر عهده آن گذاشته بود نتوانست عمل کند»

و این همان توده‌های زحمتکش ایران بودند که به رغم تحریم قرضه ملی توسط حزب توده و هیئت حاکمه، حقانیت نهضت ملی ایران را تمیز دادند، و بیش از هر قشر و طبقه دیگری از آن استقبال کردند.

همین نشان می‌دهد که تا نهضت ملی ایران به برنامه جناح چپ خود - یعنی نیروی سوم به معنای اخص - توجهی نکند، حتی در مبارزات صرفاً ملی و ضد استعماری خود پیروز نخواهند شد (کاتوزیان، ص. ۱۶۱).

«حزب زحمتکشان ملت ایران مولود همین احتیاج بود» و به همین دلیل حزب مزبور یک حزب ملی است، اما ملی بودن آن هیچ گونه وجه تشابهی با تمایلات ناسیونالیستی ندارد؛ جالب توجه است که ملکی در مقالات و جزوه‌های گوناگونش به خوبی مفهوم ایرانی «ملی» را درک می‌کند، اما به بیان و توضیح دقیق آن توفیق نمی‌یابد. در نتیجه، مرتباً ناگزیر است تکرار کند که این ملی با آن ملی یکی نیست.

این بود طرح مختصری از نظریه خلیل ملکی درباره نیروی سوم، هم در سطح جهانی و هم در چارچوب مسائل ایران: هم به معنای اعم، هم به معنای اخص این است آن نیرویی که حزب توده در یکی از جزوه‌های بنامش آن را «نیروی سوم» پایگاه اجتماعی «امپریالیسم» نامید.

حال آن که هرکس - در حد فهم عادی، و نه بیش از آن - می‌تواند تمیز دهد که صرف نظر از دقت، بدعت (اورژینالیتیه) و ژرف بینی آن، و گذشته از درک عمیق و پیش روی که از واقعیات علمی اجتماعی جهانی و ایرانی در آن نهفته است - در حال حاضر تقریباً هیچ تمایل و تفکر سیاسی را در ایران نمی‌توان یافت که مستقیماً یا به طور غیر مستقیم، آگاهانه یا نا آگاهانه، از وجوه گوناگون همین نظریه و تشریح و تمثیلی که ملکی در توضیح آن به کار برده است متأثر نباشد. یارواند آبراهامیان نویسنده و تاریخ نگار ایرانی معتقد است که احمد قوام در پنج دوره نخست وزیری خود سیاست موازنه (آبراهامیان، ص. ۲۷۹) مثبت در سیاست خارجی خود بکار برده است.

دکتر مصدق در بین سال‌های ۲۰ تا ۲۴ خورشیدی به خاطر سیاست خارجی موازنه مثبت قوام در سیاست خارجی با او مخالفت می‌کرد و در سال ۲۴ او را به عنوان سیاستمدار قدرتمند که قادر به مذاکره با روس‌ها است به او رای داد. و در سال ۲۵-۲۶ او را متهم به تضعیف مجلس شورای ملی کرد و در سال‌های ۲۶-۳۲۷ از او حمایت کرد در برابر شاه و در سال ۱۳۳۰ خورشیدی قوام را آلت دست امپریالیسم انگلیس خواند (آبراهامیان، ص. ۲۷۹).

محمدرضا شاه پهلوی در سال‌های ۲۰-۱۳۲۱ خورشیدی قوام را دشمن کینه توز خاندان پهلوی دانست. و در سال‌های ۱۳۲۶-۲۵ او را سد برابر کمونیست می‌دانست و به کمک شتافت.

و در ۲۶-۱۳۲۷ قوام را به عنوان دشمن سلطنت خود می‌دانست و او را وادار به ترک کشور کرد در تیر ۱۳۲۱ خورشیدی او را در برابر دکتر مصدق قرارداد و با قوام متحد شد (آبراهامیان، ص. ۲۷۸).

حزب توده در سال‌های ۲۰-۱۳۲۵ از قوام به عنوان یک مشروطه خواه و دشمن نظامی گری حمایت کرد (آبراهامیان، ص. ۲۷۸). و در سال‌های ۲۵-۱۳۲۷ بعنوان یک نماینده اشراف زاده زمین دار با قوام به مخالفت برخاست و در سال‌های ۲۷-۱۳۲۸ برای تضعیف سلطنت به قوام نزدیک شده و در سال‌های ۱۳۳۰ او را نوکر شاه و دولت انگلیس می‌داشت.

دولت انگلستان در سال ۱۳۲۱ از قوام بعنوان نخست وزیر قاطع و متحد متفقین حمایت کرد. و در سال‌های ۲۱-۱۳۲۵ بعنوان طرفدار شوروی با او مخالفت کرد. و در سال‌های ۲۵-۱۳۲۶ به علت گفتگو با شوروی از وی حمایت کرد.

به عقیده اینجانب احمد قوام در پنج دوره نخست وزیری در سیاست خارجی از سیاست نیروی سوم استفاده کرد.

دلایل و شواهد که قوام در سیاست خارجی جزء نیروی سوم بود در خرداد ۱۳۰۰ قوام اولین بار نخست وزیر شد او به سیاست بین الملل آشنا بود و می‌دانست که ایالات متحده آمریکا قدرت نوظهور قرن بیستم است او پیشنهاد امتیاز نفت شمال را

به شرکت آمریکایی استاید اوایل داده و برای سرو سامان دادن به اوضاع اقتصادی و مالی نابسامان ایران از مورگان شوستر آمریکایی که بعد از انقلاب مشروطه به ایران آمد برای سرو سامان دادن به اوضاع مالی به ایران آمد ولی بعد بر اثر فشار دولت روسیه خاک ایران را ترک کرد شوستر نپذیرفت و پیشنهاد داد دکتر میلپو به ایران بیاید.

دولت دوم قوام در سال ۱۳۰۱ خورشیدی تشکیل شد قوام توانست دکتر میلپو کارشناس مالی آمریکایی را برای سرو سامان دادن به اوضاع نابسامان اقتصادی و مالی را به ایران بیاورد و کار را شروع کند.

دولت سوم قوام در سال ۱۳۲۱ خورشیدی در زمان حکومت محمدرضا شاه پهلوی تشکیل شد او بار دیگر برای سرو سامان دادن به اوضاع آشفته اقتصادی ایران دکتر میلپو آمریکایی را به ایران آورد و برای سرو سامان دادن به شهربانی و ژاندارمری ایران از سرهنگ شوارتسکف آمریکایی را به ایران دعوت کرد (بهنود، ص. ۲۰۳).

در ۲ بهمن ۱۳۲۴ دولت چهارم قوام تشکیل شد اوضاع کشور نابسامان بود در آذربایجان فرقه دموکرات دولت خود مختار تشکیل داده بود. در کردستان قاضی محمد جمهوری مهاباد را تاسیس کرده بود شمال ایران در اشغال ارتش سرخ شوروی بود. و ارتش سرخ از فرقه دموکرات آذربایجان و جمهوری مهاباد حمایت می کرد. قوام به مسکو سفر کرد و با استالین دیدار کرد. و سر امتیاز نفت شمال و خروج ارتش سرخ از ایران به توافق رسید قوام برای اینکه روس ها خاک ایران را تخلیه کنند به دولت آمریکا و پزیدنت ترومن نزدیک شد و دولت آمریکا در شورای امنیت سازمان ملل از دولت ایران در برابر دولت اتحاد شوروی حمایت کرد (بهنود، ص. ۲۵۹).

دولت پنجم قوام در تیرماه ۱۳۳۱ خورشیدی تشکیل شد مذاکرات نفت بین ایران و انگلستان به بن بست رسیده بود دکتر مصدق با شاه اختلاف داشت شاه پست وزارت جنگ را به مصدق نداده بود مصدق استعفا داد و شاه قوام را به نخست وزیری منصوب کرد دولت آمریکا از نخست وزیری قوام به شدت خوشحال شد و از او حمایت کرد ولی در ۳۰ تیر با راهپیمایی طرفداران مصدق و کاشانی و درگیری در تهران قوام ناچار به استعفا شد.

نیروی سوم در ایران

تاریخ نیروی سوم در ایران به دوران ناصرالدین شاه و صدارت امیر کبیر بر می گردد. امیر کبیر از روسیه و انگلستان تنفر داشت و مدرسه دارالفنون را تأسیس کرد از استادان آلمانی و اتریشی در این مدرسه استفاده کرد.

رضاخان پهلوی در ۱۶ سال حکومت خود به اتحاد شوروی سوسیالیستی بدگمان بود و از انگلستان می ترسید هم چون دیده بود انگلیسی ها سلسله قاجار را بردند و او را سرکار آوردند و هم سر مسئله نفت با آنها اختلاف داشت نگاه او ابتدا به دولت آلمان هیتلری بود و از مستشاران آلمانی در ایران استفاده می کرد وقتی ارتش های شوروی و انگلیسی به ایران حمله وارد شدند در شهریور ۱۳۲۰ خورشیدی او پیام و درخواست کمک از روزولت رئیس جمهور وقت آمریکا کرد ولی روزولت جواب نداد (مهدوی، ص. ۷۴).

محمدرضا پهلوی را می توان جزء نیروی سوم نامید چون هم از اتحاد شوروی کمونیستی وحشت داشت هم از دولت بریتانیا می ترسید و دیده بود انگلیس ها پدرش را برده بودند. در اواخر دهه ۲۰ محمدرضا پهلوی به آمریکا نزدیک شد و از آنها سلاح خرید کمک اصل ۴ ترومن به ایران داده شد آمریکایی ها نقش بسزایی در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ داشتند نقش آنها از دولت انگلیس در کودتا بیشتر بود در اواسط دهه ۳۰ خورشیدی نقش دولت انگلیس در ایران خیلی کم رنگ شد و سیاستمدار کهنه کار و طرفدار انگلیس کنار گذاشته شدند و سیاستمداران جوان که بیشتر آنها نگاه به آمریکا داشتند وارد عرصه سیاست ایران شدند (بهنود، ص. ۳۱۱).

سپهبد حاج علی رزم آرا نخست وزیر ایران را می توان جزء نیروی سوم آورد او در تیر ۱۳۲۹ خورشیدی به نخست وزیری رسید دولت آمریکا از اوضاع نابسامان اقتصادی و اداری ایران ناراضی بودند که دربار ایران فاسد است شاه باید سلطنت کند و دولت باید حکومت کند و نظام اداری ایران را فاسد می دانست. دولت آمریکا تیمسار رزم آرا را فرد با قدرت و سالم می دانست که می توانست در ایران اصلاحات انجام دهد. رزم آرا با سفیر آمریکا دوست بود با حزب توده رابطه داشت به دولت اتحاد شوروی

نزدیک بود با روحانیون قم و مراجع تقلید آشنا بود. دشمنان رزم آرا جبهه ملی و دکتر مصدق و آیت الله کاشانی از یک طرف شاه و دربار و افسران قدیمی دوران رضاشاه امثال سرلشکر ارفع بودند (بهنود، ص. ۳۱۶).

رزم آرا در ابتدای کار کمیسونی تأسیس کرد تا کارمندان فاسد را از دولت پاکسازی کند تیمسار رزم آرا طرحی داده بود درباره مسئله نفت ۵۰-۵۰ باشد سهم ایران در شرکت نفت ایران و انگلیس باشد جبهه ملی و مصدق و کاشانی مخالف این طرح بودند. مخالفان رزم آرا او را متهم می‌کردند که قصد کودتا علیه شاه را دارد او را شبه رضاشاه می‌دانستند چون او در جامعه محبوبیت داشت بخاطر اصلاحات شاه از او می‌ترسید به خاطر قدرت رزم آرا در جلسه ای فدائیان اسلام با آیت الله کاشانی داشتند تصمیم به قتل رزم آرا گرفتند (بهنود، ص. ۳۲۱). در ۱۶ اسفند ۱۳۲۹ خورشیدی رزم آرا برای رفتن به مجلس ختم آیت الله فیض مورد سوء قصد خلیل طهماسبی از افراد فدائیان اسلام قرار گرفت به قتل رسید.

شاه از ترور رزم آرا خوشحال شد ضارب او دستگیر شد و آیت الله کاشانی اعلامیه ای در حمایت و از آزادی قاتل رزم آرا خلیل طهماسبی داد. او بعداً آزاد شد. وزارت خارجه آمریکا ترور رزم آرا را محکوم کرد دولت شوروی ابراز تأسف کرد از قتل رزم آرا. دولت انگلیس محکوم کرد ترور نخست وزیر عده ای از سیاستمدار داخلی از ترور رزم آرا ابراز ناراحتی کردند هنوز بعد از بیش از ۷۰ سال از ترور رزم آرا پشت پرده قتل او روشن نشده است.

خلیل ملکی نمونه بارز نیروی سوم در ایران می‌باشد او در سال ۱۲۸۰ هجری خورشیدی در تبریز بدنیا آمد و در اراک و تهران بزرگ شد و در مدرسه آلمانی تهران درس خواند.

و برای ادامه تحصیل به آلمان رفت و در آنجا با دکتر آرنی روشنفکر کمونیست ایران آشنا شد و دربارزگشت به ایران گرایش کمونیستی پیدا کرد و به گروه آرنی پیوست و در اواخر دوره رضاشاه گروه آرنی دستگیر شدند و خلیل ملکی و دکتر آرنی و کامبخش که به گروه ۵۳ نفر معروف شدند (کاتوزیان، ص. ۲۴). دستگیر و زندانی شدند و تا پایان دوران رضاشاه در زندان بودند. دکتر آرنی و فرخی یزدی از گروه ۵۳ نفر در زندان کشته شدند. در مهرماه ۱۳۲۰ حزب توده ایران توسط گروه ۵۳ و فرقه کمونیست ایران تأسیس شد. به رهبری سلیمان میرزای اسکندری و ملکی جزء این گروه شد.

خلیل ملکی در سال ۱۳۲۶ از حزب توده انشعاب کرد.

ملکی از طرفداران دکتر مصدق بود. او و بقایی حزب زحمتکشان ملت ایران را تأسیس کردند روزنامه شاهد ارگان این حزب بود (کاتوزیان، ص. ۸۳).

در سال ۱۳۳۱ خورشیدی ملکی حزب زحمتکشان ایران نیروی سوم را تأسیس کرد و از مظفر بقایی جدا شد.

ملکی در دهه ۳۰ خورشیدی مجله‌ها نبرد زندگی و علم زندگی را منتشر می‌کرد خلیل ملکی چند دوره در دوران محمدرضا پهلوی به زندان افتاد و سرانجام در سال ۱۳۴۸ در گذشت.

دکتر مصدق را می‌توان جزء نیروی سوم نامید او شاهزاده قاجاری بود او چند دوره وزیر و استاندار و نماینده مجلس بود او در سال ۱۳۲۸ جبهه ملی را تأسیس کرده بود در سال ۱۳۲۹ که نماینده مجلس بود طرح ملی شدن صنعت نفت را در مجلس تصویب کرد. او در ۲ اردیبهشت ۱۳۳۰ نخست وزیر شد بزرگترین او اختلافات سر مسئله نفت با دولت انگلستان بود او نظر مثبت به آمریکایی‌ها داشت او در سیاست خارجه از موازنه منفی به کاربرد (مهدوی، ص. ۷۴).

در دادگاه لاهه از حق ملت ایران درباره نفت دفاع کرد و پیروز شد در ۲۸ مرداد ۳۲ با کودتا ارتش دربار و غیر دخالت سرویس جاسوسی آمریکا و انگلیس دولت ملی او ساقط شد و در دادگاه نظامی محکوم به ۳ سال زندان شد و بعد از زندان به خانه اش در ملک شخصی خود در احمد آباد آبیک قزوین تبعید شد و سر انجام در ۱۴ اسفند ۱۳۴۵ خورشیدی در گذشت.

نتیجه گیری

در این مقاله سیاست خارجی احمد قوام در ۵ دوره ارتش دو دوره در زمان احمدشاه قاجار و سه دوره در دوران محمدرضا شاه پهلوی بحث و بررسی نمودیم. و با دلایل شواهد که در ۵ کابینه قوام دیدیم می‌توان گفت سیاست خارجی قوام موازنه مثبت نیست که دکتر یارواند آبراهامیان در کتاب ایران بین دو انقلاب گفته بود نیست بلکه احمد قوام جزء نیروی سوم می‌باشد. قوام از اولین دولت در خرداد ۱۳۰۰ خورشیدی نگاه به قدرت نو ظهور قرن بیستم یعنی ایالات متحده آمریکا داشته است و امتیاز نفت

شمال را به شرکت آمریکایی استاید اوایل می‌دهد دکتر میلسپو آمریکایی که کارشناس امور مالی بری سرو سامان دادن به اوضاع نابسامان اقتصادی ایران را به یاران دعوت می‌کند.

در سال ۱۳۲۱ خورشیدی از مستشاران نظامی آمریکایی برای سرو سامان دادن به ژاندارمری و شهربانی ایران سرهنگ شوارستکف را به ایران می‌آورد. در سال ۱۳۲۴ تا ۱۳۲۶ که دولت چهارم قوام تشکیل شد. برای تخلیه ایران از قوای ارتش سرخ شوروی دست کمک به دولت آمریکا داد.

و دولت آمریکا در شورای امنیت سازمان ملل از دولت ایران در برابر دولت اتحاد جماهیر شوروی حمایت می‌کند. در تیر ۱۳۳۱ خورشیدی قوام با حمایت سفیر آمریکا نخست وزیر می‌شود با این دلایل و شواهد نشان از آن است که احمد قوام جزء نیروی سوم می‌باشد.

در این مقاله از امیر کبیر «رضاشاه» «محمدرضا شاه» تیمسار رزم آرا، دکتر مصدق نام بردیم که آنها را می‌شود جزء نیروی سوم نامید. سیاست نیروی سوم از دوران امیر کبیر شروع می‌شود و تا دوران پهلوی دوم ادامه داشت. توسط بعضی از سیاستمداران دنبال شده امیر کبیر - رضاشاه - محمدرضا پهلوی - احمد قوام - رزم آرا - دکتر مصدق - خلیل ملکی.

سیاست نیروی سوم در ایران موفق نبود ما به ریشه‌ها عدم موفقیت سیاست نیروی سوم در ایران می‌پردازیم. امیر کبیر در دوران کوتاه صدر اعظمی خود اصلاحات را شروع کرد که با دسیسه درباریان فاسد قاجار منجر به قتل او شد و اصلاحات امیر کبیر شکست خورد.

رضا شاه پهلوی ۱۶ سال سلطنت کرد اصلاحات زیادی را انجام داد در سیاست خارجی در اواخر سلطنت به آلمان هیتلری گرایش پیدا کرد چون هم رویه کمونیست وحشت داشت هم از دولت انگلستان بیم داشت در شهریور ۱۳۲۰ خورشیدی با حمله ارتش‌ها شوروی و انگلیس رضاشاه منجر به استعفا و خروج از ایران شد و اصلاحات او متوقف شد.

احمد قوام ۵ دوره نخست وزیر ایران شد. ۲ دوره در زمان احمد شاه قاجار و ۳ دوره در دوران پادشاهی محمدرضا پهلوی بود او در سیاست خارجی تمایل به آمریکا قدرت نوظهور قرن ۲۰ داشت. او در ۴ کابینه موافق بود و در تیر ۱۳۳۱ خورشیدی نخست وزیر شد با حمایت سفیر آمریکا و در برابر مصدق و کاشانی قرار گرفت و شکست خورد. چون درست ارزیابی نکرده قدرت خود را بیشتر از مصدق می‌دانست و قدرت مصدق و جبهه ملی را کم می‌دانست.

تیمسار رزم آرا در تیر ۱۳۲۹ نخست وزیر شد او افسر با سواد قاطع و پاکی بود که آمریکایی‌ها و شوروی و حزب توده طرفدار او بودند آمریکایی‌ها نظر مثبتی روی او داشتند دشمنان رزم آرا شاه و دربار هر یک از یک طرف مصدق و جبهه ملی و فدائیان اسلام و کاشانی بودند او کسی بود که می‌توانست اصلاحات خوبی را در ایران پیاده کند ولی کاشانی و فدائیان اسلام او را حذف فیزیکی کردند و او ترور شد شاه از قتل رزم آرا خوشحال شد و فدائیان اسلام و کاشانی آب به آسیاب شاه ریختند و دشمن بزرگ سلطنت او را حذف کردند.

خلیل ملکی روشنفکر چپ ایرانی بود که سمبل نیروی سوم در ایران بوده است او در دو حکومت رضاشاه و محمدرضا شاه به زندان افتاد به موقع از حزب توده جدا شد طرفدار مصدق شد سختی‌های زیادی در دوران مبارزه کشید و به آرزوی سیاسی خود نرسید.

منابع

۱. آبراهامیان، یاراوند؛ ایران بین دو انقلاب؛ نشر نی
۲. بهنود، مسعود؛ از سید ضیاء تا بختیا؛ نشر دنیای دانش.
۳. قوام، عبدالعلی؛ اصول سیاست خارجی و سیاست بین المللی؛ نشر سمت.
۴. کاتوزیان، همایون؛ خاطرات سیاسی خلیل ملکی؛ نشر انتظار.
۵. مهدوی، عبدالرضا (هوشنگ)؛ سیاست خارجی ایران در دوران پهلوی؛ نشر پیکان.